

ALAN MIKHAIL

*Națuță și impeciu
în Egiptul otoman*

COLECȚIA ISTORIE, ECOLOGIE, SOCIETATE

*Coordonată de Ștefan Dorondel
(Institutul de Antropologie „Francisc I. Rainer” al Academiei Române &
Institutul de Studii Sud-est Europene București)*

ALAN MIKHAIL

*Națură și imperiu
în Egiptul otoman
O istorie a mediului natural*

*Traducere de
Ana-Maria Gruia*

Editura MEGA
Cluj-Napoca
2020

DTP și copertă:
Francisc Baja

Redactor:
Simina Baumgarten

Pe coperta I: Carl Hellfahrt, *Bey of Egypt, Ottoman Empire*, 1832

© Editura Mega, 2020

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

MIKHAIL, ALAN

Natură și imperiu în Egiptul otoman: o istorie a mediului natural / Alan Mikhail;

trad. de Ana-Maria Gruia. – Cluj-Napoca: Mega, 2020

Conține bibliografie. – Index

ISBN 978-606-020-144-1

I. Gruia, Ana Maria (trad.)

94

EDITURA MEGA | www.edituramega.ro
e-mail: mega@edituramega.ro

Cuprins

9	MULȚUMIRI
15	HĂRȚI
16	FIGURI
17	TABELE
18	NOTE DESPRE TRANSLITERAȚIE ȘI DATE
19	ABREVIERI
21	PREFAȚĂ
27	INTRODUCERE
27	Un imperiu datorat naturii
31	O foarte scurtă introducere în istoria Imperiului Otoman
34	Pământ și apă în Egiptul otoman
40	Legile naturii
43	Spre o istorie a mediului natural în Imperiului Otoman
51	De ce irigații?
56	Izvoare istorice
60	Dincolo de Wittfogel
67	CAPITOLUL 1. UDÂND PĂMÂNTUL
69	Hidro-logică otomană
76	Comunități ale apei
83	Vâscozitatea precedentelor
89	O soluție otomană
98	Apa care crea terenuri
106	Irigarea ca protest

110	Celelalte lucruri care țin de irigare
115	CAPITOLUL 2. LANȚUL TROFIC
118	De la răsad la fel de mâncare
121	Conexiuni calorice
130	Expedierea grânelor
136	Pesmeții Imperiului
138	Hrănind Istanbulul
149	Aprovizionarea pelerinajului
161	CAPITOLUL 3. ÎN CADRUL IMPERIULUI
162	Copaci, pământ și sare
166	Folosirea lemnului în Egiptul otoman
175	Lemn și apă
182	Lemnul ca marfă
188	Transportarea pădurii
200	Acapararea pădurilor
209	Tăind lemne spre secolul al XIX-lea
211	CAPITOLUL 4. ÎN STARE DE FUNCȚIONARE
216	Forme de muncă țărănească
220	Măsura premodernă a caracterului local al muncii
227	Mase de oameni: o ordine în expansiune
237	Muncă pe viață și pe moarte
245	CAPITOLUL 5. DE LA NATURĂ LA BOALĂ
246	Corpul din perspectiva mediului natural
258	Ciuma în Egiptul otoman
267	1791: o patologie a ciumei
276	Carantina: definirea corpului social
289	CAPITOLUL 6. UN ALT NIL
292	Irigarea Alexandriei
297	Împotriva mării
300	Modificările de la sfârșitul secolului al XVIII-lea
303	Pregătirile
311	Narațiune, imaginație, așteptări
326	Implementarea

333	Eșecul
335	Naufragiul
342	CONCLUZII
342	Imaginație și realitate în lucrările publice
349	ANEXĂ
357	BIBLIOGRAFIE
393	INDICE

Mulțumiri

Semințele acestei cărți au fost plantate pentru prima oară în terenul fertil de la Berkeley. Ele au fost apoi acoperite de mătul extrem de bogat și coplesitor al arhivelor din Istanbul și Cairo, care au oferit nutrienții necesari răsării primilor vlăstari. Apele dătătoare de viață ale universității Stanford au ajutat aceste mlădițe să crească, iar soarele și energia de la universitatea Yale au dus la apariția roadelor. Din fericire, în natură trecerea de la semințe la rod este mult mai scurtă decât drumul parcurs de această carte. În lunga sa gestație am beneficiat de multă generozitate și le sunt astfel îndatorat multora. Sper că rezultatul final merită tot sprijinul pe care l-am primit.

Departamentul de Istorie al University of California, Berkeley a fost pentru mine locul ideal pentru studiile postuniversitare. Mai mult decât oricine altcineva, Beshara Doumani și Leslie Peirce (acum la New York University) m-au învățat cum să abordez și cum să înțeleg Orientul Mijlociu din perioada premodernă. Îi mulțumesc lui Beshara Doumani pentru sprijinul său constant și pentru exemplul personal de dedicație pentru trecutul și prezentul Orientului Mijlociu. Energia nelimitată a doamnei Leslie Peirce, precum și cunoașterea și iubirea ei pentru Imperiul Otoman premodern sunt limpezi pentru toți cei care o cunosc. Îi mulțumesc pentru că mi-a împărtășit o parte din această cunoaștere și iubire. Khaled Fahmy m-a acceptat ca student deși nu era obligat să o facă și continuă să mă uimească cu generozitatea sa și cu imensa cunoaștere a trecutului Egiptului. Oportunitatea de a-l urmări pe Thomas W. Laqueur în activitatea sa de istoric a fost una dintre părțile cele mai importante și instructive ale vieții mele de masterand și doctorand. Apetitul său nepotolit pentru idei m-a inspirat foarte mult și îi mulțumesc pentru interesul constant pentru munca mea. Paul Rabinow a fost un exemplu perfect de savant, scriitor și profesor. Îi mulțumesc că m-a ales ca partener de discuții.

La Berkeley am avut norocul de a avea numeroși alți profesori. Maria Mavroudi continuă să mă impresioneze prin capacitățile sale de a depăși obstacole intelectuale și de a surprinde legăturile complexe dintre lucruri aparent separate. Îi sunt recunoscător pentru timpul și înțelepciunea pe care mi le-a acordat. Și alți membri ai Departamentului de Istorie de la University of California, Berkeley, m-au sprijinit, mi-au oferit sfaturi și m-au încurajat. Îmi face mare plăcere să le mulțumesc lui Eugene Irschick, Kerwin Lee Klein, James Vernon și Carlei Hesse. Numeroși alți profesori, colegi și prieteni din Berkeley m-au sprijinit în cercetările mele. Le mulțumesc în acest sens lui Charles Hirschkind, Hamid Algar, Samera Esmeir, Nezar AlSayyad, Saba Mahmood, Preeti Chopra, Murat Dağlı, Hasan Karataş, Malissa Taylor, Penny Ismay, Alyse Han, Heather Ferguson, Corrie Decker, Ayla Algar, Nell Gabiam, Angie Heo și Nadia Samii.

Anii pe care i-am petrecut la Cairo și Istanbul cercetând materialul de arhivă au fost printre cei mai plăcuți. De la Cairo le mulțumesc în primul rând angajaților Arhivelor Naționale ale Egiptului, Nadia Mustafa și asistenților săi care mi-au adus neobosiți registru după registru, lucru pentru care le sunt extrem de îndatorat. Legăturile pe care mi le-am creat cu un grup de istorici talentați și generoși legați de arhive mi-au influențat modul de abordare a cărții de față în mai multe moduri decât aş putea menționa aici. Îi mulțumesc în special lui Magdi Guirguis pentru că mi-a fost profesor, prieten și bun ascultător. Mi-a împărtășit cu generozitate din cunoștințele sale despre istoria Egiptului și continuă să îmi ofere opiniile sale de expert. Imad Abu Ghazi m-a ajutat să-mi abordez tema în noi moduri și mi-a oferit recomandări care mi-au deschis multe uși în întregul Egipt. Emad Hilal cunoaște arhivele poate mai bine ca oricine, iar îndrumările sale au fost și sunt încă de neegalat. Îi nvidiez etica, munca neobosită și abilitatea aparentă de a nu dormi niciodată. Shauqi Hasan Sha'ban și-a petrecut multe ore alături de mine pe Nil, citind și discutând. După-amiezile însoțite petrecute pe fluviu au fost întotdeauna momente fericite și productive. Mulțumesc de asemenea personalului Bibliotecii Naționale a Egiptului și Ligii Manuscriselor Arabe pentru că m-au primit și m-au ajutat pe parcursul cercetării desfășurate la Cairo.

Am avut norocul să discut la Cairo cu numeroși specialiști egipteni și străini. Toți m-au ajutat cu idei legate de lucrarea de față și mi-au oferit prietenia și sprijinul lor. Fiecare dintre ei merită un

paragraf de mulțumire și îmi pare rău că pot include aici doar o listă de nume: Lisa Pollard, Mara Naaman, John Meloy, Jennifer Derr, Nasir Ibrahim, Jessica Barnes, Nelly Hanna, Husam Abdul Mu'ti, Will Hanley, Zeinab Abul-Magd, Muhammad 'Afifi, James Baldwin, Mirvit al-Sayyid, Nasir 'Uthman, Nasra 'Abd al-Mutagalli, Muhammad Hakim, Jennifer Pruitt, Humphrey Davies, Raja Adal, Pascale Ghazaleh, Samer Shehata și Riem El-Zoghbi.

Istanbulul mi-a oferit cel de al doilea punct de sprijin arhivistic pe care se sprijină cartea. Colecțiile arhivistice și de manuscrisele uimitor de bogate ale orașului au generat unele dintre cele mai fantastice momente din cariera mea de cercetător. Mulțumesc personalului de la Arhiva Otomană a Primului Ministru (Başbakanlık Osmanlı Arşivi); Arhiva și Biblioteca Muzeului Palatului Topkapı; Biblioteca Süleymaniye, Biblioteca Universitară din Istanbul. Institutului American de Cercetare din Turcia, İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) și Centrul de Cercetare de Istorie, Artă și Cultură Islamică (IRCICA). Doresc să îi mulțumesc în mod special lui Ülkü Altındağ de la Arhiva Muzeului Palatului Topkapı pentru că mi-a facilitat accesul. Merve Çakır m-a ajutat în cercetarea realizată în Turcia mai mult decât oricine. Îi sunt extrem de recunoscător pentru expertiză și sprijinul acordat cărții de față. Doresc să le mulțumesc lui Murat Dağlı, Zeynep Türkyılmaz, Antony Greenwood și Selim Kuru pentru ajutorul, sfaturile și îndrumările din Istanbul.

Sunt foarte recunoscător pentru cei doi ani în care am beneficiat de Bursa Andrew W. Mellon pentru Cercetători din Domeniul Științelor Umaniste la Universitatea Stanford. Le mulțumesc lui Seth Lerer, JP Doughton, Lanier Anderson și Departamentului de Istorie de la Stanford, precum și Laurei Engelstein și Departamentului de Istorie de la Yale, pentru că au făcut acest lucru posibil. Timpul și resursele câștigate prin această bursa m-au ajutat să transform această carte în realitate. Cercetătorii și prietenii de la Stanford au fost de neegalat prin generozitatea lor intelectuală. Faptul că am cunoscut-o pe Edith Sheffer (și întreaga familie Sheffer) a fost unul dintre aspectele cele mai bune ale celor doi ani petrecuți la Stanford. Mă întreb cum de nu ne-am întâlnit niciodată în timpul celor șapte ani în care am fost colegi de masterat și doctorat la Berkeley. Ca prieten, critic al lucrărilor mele și co-profesor, Edith m-a învățat multe lucruri despre cum să scriu, cum să predau și cum să recunosc toate tipurile de afaceri piramidale. Și Bradley Naranch mi-a fost prieten apropiat și

coleg la Stanford și sunt recunoscător pentru toate lucrurile pe care le-am învățat pe parcursul numeroaselor noastre discuții. Ca istoric și prieten, Tom Mullaney este o sursă de inspirație și sunt norocos că îl cunosc. JP Daughton, Joel Beinin, Bob Crews, Paula Findlen, Aron Rodrigue, Priya Satia, Caroline Winterer, Allyson Hobbs, Will Shearin, Alex Cook, Shahzad și Sean Hanretta au fost foarte generoși fiind interesați și sprijinindu-mă în cercetarea de față. Le mulțumesc tuturor pentru că au făcut din Palo Alto un loc primitiv pentru cercetători.

Perioada în care am fost membrul al Departamentului de Istorie la Universitatea Yale a fost cea mai palpitantă din întreaga mea carieră. Colegii mei au făcut tot posibilul să mă facă să mă simt binevenit la New Haven și în cadrul departamentului. Sunt plin de respect și umilință în fața cercetărilor lor scilicet, a dedicației față de studiul intelectual și a modului profund în care înțeleg trecutul. Abbas Amanat m-a susținut de când ne-am întâlnit. Generozitatea și dedicarea lui pentru trecutul orientului Mijlociu reprezintă un model pe care sper să îl pot emula. Francesca Trivellato mi-a oferit cu generozitate din timpul ei și a fost o colegă care m-a încurajat mult. Prin modul său de abordare a istoriei premoderne a stabilit o ștachetă foarte înaltă. Laura Engelstein, Paul Freedman, Joseph G. Manning, Charles Walton, Peter C. Perdue, Ivan Marcus, Adel Allouche, Frank Griffel, Frank Snowden, Fabian Drixler, Paul Sabin, Kishwar Rizvi și Robert Nelson au fost cu toții colegi extrem de amabili, care m-au ajutat mult. Le mulțumesc pentru sfaturi și interesul pentru studiul meu. Ca tânăr cercetător sunt onorat să fiu înconjurat de un grup de istorici atât de realizați și de dedicați.

Trebuie să menționez de asemenea numeroși alți cercetători, colegi și prieteni care au făcut această carte posibilă. Ussama Makdisi a fost primul care m-a învățat cum să abordez Orientul Mijlociu în timpul studiilor postuniversitare. Din profesor, mi-a devenit prieten și mentor. Îi mulțumesc pentru tot. Suraiya Faroqhi și Jane Hathaway mi-au citit textele în numeroase ocazii și mi-au oferit sfaturi extreme de generoase și utile. Le mulțumesc colegilor Mona Russell, Arash Khazeni, Diana K. Davis, Amy Singer și Dana Sajdi pentru sprijin și generozitate. Jeff Joseph mi-a fost prietenul cel mai îndelungat și îi sunt foarte recunoscător. Mona Iskander și familia ei sunt oameni pe care ar trebui să îi cunoaștem cu toții. Îi mulțumesc lui Mrinalini Rajagopalan pentru că mi-a deschis accesul la Berkeley.

Cercetarea pentru această carte și redactarea sa au fost sprijinite financiar în mod generos de către următoarele instituții, cărora le sunt recunoscător: Fulbright-Hays Commission, American Research Center in Egypt, Council of American Overseas Research Centers, Institute of Turkish Studies, Center for Middle Eastern Studies at the University of California, Berkeley, Center for Arabic Study Abroad, departamentele de istorie de la Universitatea Yale și University of California, Berkeley, și Andrew W. Mellon Fellowship of Scholars in the Humanities at Stanford University.

Versiuni timpurii ale unor părți din lucrarea de față au fost prezentate la întâlniri ale American Historical Association, Middle East Studies Association, American Society for Environmental History, Agricultural History Society, International Water History Association și American Institute for Maghreb Studies. Am beneficiat de reacții valoroase în cadrul unor astfel de întâlniri și din partea participanților la evenimente organizate de Yale University, Stanford University, Harvard University, University of California, Berkeley, New York University, Georgetown University, University of North Carolina din Chapel Hill, University of Bath, University of Iowa, Swarthmore College, Florida State University, University of Pittsburgh, Vanderbilt University, Queens College, University of South Carolina, Virginia Tech, University of Montana, Iowa State University, American University in Cairo, L'Institut français d'archéologie orientale du Caire, Cairo University, Le Centre d'études et de documentation économiques, juridiques et sociales in Cairo, Egyptian Association for Historical Studies, American Research Center in Egypt și Egyptian High Council of Culture. Le mulțumesc tuturor celor care s-au gândit la această lucrare și au oferit sfaturi, critici și sugestii.

John R. McNeill, Donald Worster, Abbas Amanat, Francesca Trivellato, Joel Beinin, Sam White, Fred Lawson, Yuen-Gen Liang, Edith Sheffer și doi evaluatori anonimi au citit versiuni în lucru ale cărții și m-au ajutat în mod semnificativ să le restructurez. Doresc să le mulțumesc în mod special lui John R. McNeill și Donald Worster pentru că au inclus cartea în seria lor intitulată *Studies in Environment and History*. Sunt onorat. John R. McNeill a citit mai multe versiuni ale cărții decât oricine altcineva. Nu-mi pot exprima îndeajuns recunoștința pentru întregul său sprijin în redactarea cărții, pentru că a citit-o cu mai multă atenție decât oricine și pentru că mi-a oferit întotdeauna din timpul și expertiza sa. Îi mulțumesc și lui Donald

Worster pentru că a citit variante de lucru, pentru că mi-a împărtășit punctul lui de vedere și sfaturi ca unul dintre fondatorii domeniului de studiu numit *Istoria Mediului*, precum și pentru sprijinul său constant pentru acest proiect. În ultimii ani, Sam White mi-a fost coleg de echipă în cadrul istoriei mediului natural din Orientul Mijlociu. Îi mulțumesc pentru sfaturi și sprijinul acordat pe parcursul tuturor prezentărilor, articolelor și acum și al cărților.

Mulțumesc Arhivei Otomane a Primului Ministru din Istanbul, Arhivelor Naționale ale Egiptului din Cairo, Bibliotecii Süleymaniye din Istanbul și Bibliotecii Universitare din Istanbul pentru permisiunea de a reproduce material din colecțiile lor.

Familia mea extinsă din Egipt, Statele Unite, Canada, Arabia Saudită, Bahrain, Marea Britanie, Australia și Noua Zeelandă mi-a susținut cartea și pe mine. Familia mea din Egipt m-a găzduit, hrănit, încurajat, protejat și ajutat constant în timpul cât am cercetat și redactat lucrarea de față. Mătușile din Cairo mi-au fost mame, iar veriile și verișoarele mi-au fost frați și surori. Nu îmi pot imagina viața fără ei și nu le pot mulțumi destul pentru tot ceea ce au făcut și continuă să facă pentru mine.

Dragostea și generozitatea mamei și tatălui meu sunt nemărginite. M-au susținut întotdeauna, mi-au suportat absențele îndelungate și m-au iubit în moduri mai numeroase și mai profunde decât pot să înțeleg. Oricât aș vrea ca lucrurile să fie altfel, prin nimic din ce aș putea spune sau face nu le pot răspunde pe măsură. Le mulțumesc, îi respect și îi iubesc.

Hărți

1. Egiptul și Imperiul Otoman
2. Egiptul de Jos (Delta Nilului)
3. Egiptul de Mijloc
4. Egiptul de Sus
5. Cairo și împrejurimile sale, 1801
6. Canalul Maḥmūdiyya, începutul secolului al XIX-lea
7. Prima secțiune din harta reconstrucției canalului
8. A doua secțiune din harta reconstrucției canalului
9. A treia secțiune din harta reconstrucției canalului

Figuri

1. Bivol de apă acționând o roată hidraulică, sfârșitul secolului al XVIII-lea
2. Nilul la Cairo
3. *Al-ḡarīm* (*Cerîm*)
4. Cazul reparării unei *wakāla* în Rashīd, 1747
5. Cazul reparării canalului Bani Kalb în Manfalūṭ, 1808
6. Muntele Lunii, unde unii autori presupuneau că se afla izvorul Nilului
7. Plăci de piatră amplasate la începutul și la sfârșitul canalului Maḥmūdiyya

Tabele

1. Numărul decretelor otomane trimise la Rashīd legate de expedierea de grâne spre Istanbul
2. Transporturi de orez de la Rashīd la Istanbul, 1719 (1131)
3. Transporturi de hrană de la Rashīd la Istanbul, 1741–1742 (1154)
4. Totalul transporturilor de hrană și in de la Rashīd, 1750–1751 (1164)
5. Transporturi de hrană din Egipt spre Bucătăriile Sultanului, 1795–1796 (1210) și 1797–1798 (1212)
6. Cheltuieli cu hrana care trebuia trimisă de la Cairo la Palatul Topkapı 22 noiembrie 1748 (1 Zilhicce 1161)
7. Lucrători din domeniul medical angajați de către administrația otomană din Egipt, 1802

Note despre transliterație și date

Transliterând materialele din izvoarele otomane de limbă turcă și arabă am folosit sistemul stabilit de către *International Journal of Middle East Studies*. Datorită gradului mare de suprapunere dintre turca otomană și arabă în perioada premodernă și deoarece autorii foloseau deseori un amalgam dintre cele două, istoricii se confruntă cu numeroase dificultăți atunci când aleg să translitereze un anume text. În general am transliterat în funcție de limba izvorului istoric original. Cuvintele de origine arabă folosite în texte scrise în turca otomană sunt transliterate ca turcești, iar cuvinte de origine turcă din texte arabe sunt redată în transliterare arabă. Am aplicat același principiu și în cazul toponimelor și al titlurilor. Atunci când folosesc termeni și titluri în sens general, independente de anumite texte, le redau conform limbii de origine. Cuvintele din turca otomană care se întâlnesc în mod obișnuit în turca modernă sunt redată în forma uzuală din turca modernă. Cuvinte din turca otomană și din arabă care au intrat în uz în limba română, sunt redată în această din urmă formă.

Pe parcursul textului folosesc date conform Erei Creștine. Atunci când citez documente de arhivă indic integral data conform calendarului hegirei (*hijrî*) urmată de data Erei Creștine.

Abrevieri

<i>AHR</i>	<i>American Historical Review</i>
<i>AI</i>	<i>Annales Islamologiques</i>
<i>AO</i>	<i>Archivum Ottomanicum</i>
<i>BOA</i>	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
<i>DKM</i>	Dâr al-Kutub al-Mișriyya
<i>DWQ</i>	Dâr al-Wathâ'iq al-Qawmiyya
<i>EHR</i>	<i>Egyptian Historical Review</i>
<i>EI</i>	<i>Encyclopaedia of Islam</i> . Ediția a doua. Leiden: E.J. Brill, 2006.
<i>HAT</i>	Hatt-ı Hümayun
<i>IJMES</i>	<i>International Journal of Middle East Studies</i>
<i>IJTS</i>	<i>International Journal of Turkish Studies</i>
<i>JESHO</i>	<i>Journal of the Economic and Social History of the Orient</i>
<i>JTS</i>	<i>Journal of Turkish Studies</i>
<i>MM</i>	Mühimme-i Mısır
<i>OA</i>	<i>Osmanlı Araştırmaları</i>
<i>NPT</i>	<i>New Perspectives on Turkey</i>
<i>PHR</i>	<i>Pacific Historical Review</i>
<i>QJBM</i>	Ramzî, Muḥammad. <i>al-Qāmūs al-Ḥuḡhrāfi lil-Bilād al-Mișriyya min 'Ahd Qudamā' al-Mișriyyin ilā Sanat 1945</i> . 6 vol. în 2 părți. Cairo: al-Hay'a al-Mișriyya al-‘Āmma lil-Kitāb, 1994.
<i>SK</i>	Süleymaniye Kütüphanesi
<i>T SMA</i>	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
<i>T SMK</i>	Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

Abrevieri ale lunilor islamice în turca otomană, prezentate în ordine cronologică (în arabă între paranteze)

<i>M</i>	Muharrem (Muḥarram)
<i>S</i>	Safer (Şafar)
<i>Ra</i>	Rebiülevvel (Rabī' al-Awwal)
<i>R</i>	Rebiulahir (Rabī' al-Thānī)
<i>Ca</i>	Cemazilevvel (Jumādā al-Ūlā)
<i>C</i>	Cemaziyel'ahir (Jumādā al-Ākhira)

B	Receb (Rajab)
Ş	Şa‘ban (Sha‘bān)
N	Ramazan (Ramaḍān)
L	Şevval (Shawwāl)
Za	Zilkade (Dhū al-Qa‘da)
Z	Zilhicce (Dhū al-Hijja)

Prefață

Traducerea acestei cărți reprezintă o premieră în peisajul academic românesc. Este prima carte de istoria mediului care apare în limba română. Mai mult, cartea este prima dintr-o serie, pe care mi-o doresc cât mai consistentă, care va cuprinde traduceri din autori deveniți clasici în analiza relațiilor lui *homo sapiens* cu natura.

Dar ce este istoria mediului și de ce avem nevoie de o astfel de direcție de cercetare în era revoluției digitale? De ce ar trebui cititorul, oricare cititor și nu doar expertul academic, să fie interesat de acest subiect? La ce bun o privire asupra secolelor trecute și asupra unor zone depărtate de România când prezentul ne scutură zdravăn și ne urlă în față despre lipsa unui viitor? Este într-adevăr *homo sapiens* pe marginea abisului după milenii de evoluție, după ce încetul cu încetul (își) face planeta nelocuibilă? Prin publicarea acestei serii de carte încercăm să sugerăm răspunsuri la toate aceste întrebări care depășesc îngustul interes academic.

Istoria mediului a prins contur în anii 1970 mai întâi în SUA, iar de la sfârșitul anilor 1980 și în Europa de vest. Începând cu anii 1990 o adevărată explozie de cărți, reviste academice, asociații profesionale și catedre în marile universități occidentale au instituționalizat o direcție de cercetare care a schimbat modul în care înțelegem trecutul uman.

Istoria mediului presupune studierea relațiilor complexe pe care omul le-a avut cu natura din care face parte. Spre deosebire de abordările clasice, care dacă au luat în considerare mediul natural au făcut-o doar pentru a asigura o scenă pe care se desfășura istoria umană, istoricii mediului pun alături de oameni și actorul denumit generic non-uman. Animalele, plantele, apele, solul, vântul, germenii sau bacteriile au pentru istoricii mediului aceeași valoare și aceeași putere de influență a istoriei ca și actorii umani. Malaria, febra galbenă și tănțarii au produs în egală măsură cu acțiunile oamenilor

efecte geopolitice pe teritorii întinse¹. Imediat înțelegem că o istorie a mediului este în primul rând un proiect interdisciplinar. Ca să putem înțelege rolul non-umanului în istorie trebuie măcar să încercăm să înțelegem ecologia, biologia, geologia, chimia, limnologia și alte discipline conexe². Chiar și științele medicale sunt aliați importanți ai istoricilor mediului. Până relativ de curând istoricii au ignorat faptul că bacteriile și virușii ne sunt comilitoni încă din perioada preistorică, și pe care homo sapiens i-a invitat în momentul în care a decis practicarea agriculturii, sedentarizarea și construirea marilor așezări urbane³. Alți autori au arătat importanța invizibililor patogeni în crearea imperiilor prin modul în care europenii, spre exemplu, au adus ca purtători, fără să le știe și înțealgă rolul politic, boli pe care le-au răspândit în colonii decimând astfel populații întregi⁴. Introducând specii noi de animale, spre exemplu porcii în New England, sau prin practicarea monoculturii, mai ales prin cultivarea porumbului, europenii au alterat radical peisajul Americii de Nord afectând în acest fel populația nativă⁵. Toate aceste subiecte, și multe altele, ne arată interesul pe care istoricul mediului îl are pentru colaborarea cu diferitele științe ale naturii.

Uitându-ne la trecutul relațiilor complicate dintre om și natură putem spune multe despre prezent și chiar despre viitor, asigura încă din 1987 Donald Worster, unul dintre părinții istoriei mediului⁶. Cu alte cuvinte, istoria mediului constituie una dintre căile științifice care ne permit studierea și înțelegerea trecutului actualei crize ecologice prin care trece lumea. Pentru că indiferent pe ce poziție ideologică ne aflăm e greu astăzi să mai refuzăm realitatea schimbărilor climatice. Clima variabilă și fenomenele meteorologice extreme (iernile mai umede, verile mai călduroase și mai secetoase, inundații

¹ John McNeill, *Mosquito Empires. Ecology and War in the Greater Caribbean, 1620–1914*, Cambridge, New York, Cambridge University Press.

² Vezi pentru mai multe detalii Andrew C. Isenberg (ed.), *The Oxford Handbook of Environmental History*, Oxford, Oxford University Press, 2014.

³ James C. Scott, *Against the Grain: A Deep History of the Earliest States*, New Haven and London, Yale University Press, 2017.

⁴ Alfred W. Crosby, *Ecological Imperialism: The Biological Expansion of Europe, 900–1900*, New York, Cambridge University Press, 1986.

⁵ William Cronon, *Changes in the Land. Indians, Colonists and the Ecology of the New England*. New York, Hill and Wang, 1983.

⁶ Donald Worster, Introduction, în *Environmental Review* 11,4, 1987, pp. 251–253. Pentru o abordare mai nouă vezi John R. McNeill și Erin Stewart Mauldin (eds.), *A Companion to Global Environmental History*, Chichester, Wiley-Blackwell, 2012.

puternice, dar și perioade secetoase prelungite) au deja un impact asupra mediului înconjurător ca de exemplu schimbări în speciile forestiere, invazia unor specii străine, izbucnirea unor epidemii ce afectează mediul înconjurător, extincția multor specii endemice ca și pierderea accelerată a biodiversității etc. Cei mai mulți oameni de știință au căzut acum de acord că aceste schimbări climatice se datorează activității umane. Deși omul a influențat natura probabil încă din Pleistocen, pentru prima dată în istoria planetei această influență poate fi detectată geologic. Odată cu revoluția industrială – secolul al XIX-lea – omenirea a intrat în antropocen, cred unii cercetători cum ar fi Paul J. Crutzen, chimistul premiat cu Nobel pentru cercetările sale privind subțierea stratului de ozon,⁷ pe când alții cred că alterarea decisivă a început odată cu marea accelerare, adică cu dezvoltarea industrială rapidă de după 1945⁸. Alți autori propun ca această eră să fie denumită Capitalocen – relațiile capitaliste așa cum încep ele să se dezvolte în Europa secolelor XV-XVI fiind blamate pentru criza ecologică actuală⁹. Indiferent de data începerii acestei transformări, cert este faptul că tot mai mulți autori cred ca Holocenul, care a început acum 10000 ani și care a cunoscut o relativă stabilizare a temperaturii globale care a persistat până în momentul în care încep dezechilibrele produse de *Homo sapiens*, s-a terminat. Pământul a intrat într-o nouă eră în care activitatea umană – exploatarea nerațională a resurselor naturale, industrializarea și folosirea combustibililor fosili – și-a pus amprenta geologică în mod decisiv. Pentru prima dată în istoria planetei forța de schimbare a omului este pusă alături de alte forțe care au schimbat planeta de-a lungul existenței sale așa cum sunt activitatea tectonică, cea vulcanică sau fluctuația activității solare¹⁰. Civilizația carbonului, cum a fost denumită această perioadă, este în general

⁷ Paul J. Crutzen, Eugene F. Stoermer, The Anthropocene, în *Global Change Newsletter* 41, 2000. pp. 17–18; Paul Crutzen, The Geology of Mankind, în *Nature* 415, 2002, pp. 23.

⁸ John McNeill și Peter Engelke, *The Great Acceleration. An Environmental History of the Anthropocene since 1945*, Cambridge, Mass., Belknap Press of Harvard University Press, 2014;

⁹ Jason W. Moore, Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism, în J. Moore (ed.), *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism*, Michigan, PM Press, pp. 9–11.

¹⁰ Christophe Bonneuil, François Gemenne și Clive Hamilton (eds.), *The Anthropocene and the Global Environmental Crisis. Rethinking Modernity in a New Epoque*, Abington, Routledge, 2015.

blamată pentru începerea antropocenului¹¹. Pe scurt, antropocenul nu este doar o potențială simplă altă eră geologică, ci amenință să fie o extincție în masă a lui *Homo sapiens* și a lumii, așa cum o știm noi. Așadar, dacă acceptăm că suntem în Antropocen (sau Capitalocen sau Plasticocen) și deci schimbările climatice sunt un produs al activității umane, ca să propunem soluții viabile trebuie să înțelegem istoria acestei evoluții. Și cine este mai calificat decât un istoric sau un antropolog să înțeleagă acest trecut?

Atenția la nivel global acordată schimbărilor climaterice, încercarea de a răspunde dacă aceste schimbări sunt reversibile sau nu au acaparat interesul științific. Și mai nou, prin intervenția unei fete de 16 ani, a lumii întregi. Discuțiile aprinse cauzate de Greta Thunberg, adolescenta suedeză care a declanșat mișcarea *School strike for climate* și care se extinde cu rapiditate la nivelul globului, s-au purtat în România mai ales pe media sociale și deloc în reviste culturale sau de știință. Argumentele pro și contra acestei mișcări au fost mai degrabă din registrul ludicului, al ironiei sau chiar agresivității și mai deloc bazate pe o analiză științifică informată. Poate mulți ar fi surprinși să afle că mișcările de mediu nu au o istorie chiar îndelungată în lumea occidentală. Nu e vorba că schimbările climatice nu erau vizibile. Erau. Dovadă colocviul din iunie 1955 (*Man's Role in Changing the Face of the Earth*), organizat de Universitatea Princeton și din care a rezultat un volum de 1193 de pagini cu același titlu¹². Mai mult, acest colocviu a fost inspirat de un titan al scrierilor de mediu, George Perkins Marsh, în a cărui carte, *Man and Nature* (1864), citim despre modificările pe care omul le aduce prin activitățile lui naturii.¹³ Și totuși cu greu se putea vorbi de o conștiință publică a degradării mediului. Cartea biologului Rachel Carson, *A Silent Spring*, publicată în 1962, a fost un cutremur în lumea occidentală. Scriind despre cât de dăunător este DTT-ul pentru animalele sălbatice, păsări, albine și oameni – asta într-o epocă în care avioanele utilitare împrăștiau DTT

¹¹ Patrick Morriarty și Damon Honnery, *Rise and Fall of the Carbon Civilisation. Resolving Global Environmental and Resource Problems*, London, Heidelberg, New York, Springer, 2011.

¹² William L. Thomas, *Man's Role in Changing the Face of the Earth*, Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research and the National Science Foundation by the University of Chicago Press, 1956.

¹³ Robert M. Wilson, recenzie la William L. Thomas, *Man's Role in Changing the Face of the Earth* apărută la rubrica recenzii retrospective în *Environmental History* 10, 2005, pp. 564–566.

peste câmpurile agricole lângă care se jucau copii (scenă surprinsă într-o fotografie de epocă) – Carson a atras atenția asupra rolului omului în uciderea vieții altor specii. Cartea (pe care mi-o doresc tradusă chiar în această colecție) a fost un fulminant succes în toată lumea occidentală și este socotită unanim ca sursa originară care a dat naștere mișcărilor de mediu din întreaga lume vestică. În estul Europei a rămas și rămâne în continuare, din păcate, necunoscută marelui public.

Istoricii români au libertatea să plece de la aceste date sau de la propria noastră istoriografie. Am încercat într-un scurt articol să arat că deși nu există istoria mediului nicăieri în România ca materie predată în universități, avem autori de la care putem pleca. Grigore Antipa, Simion Mehedinți, Vintilă Mihăilescu, Constantin Giurescu sau Lucian Boia, ca să dau doar câteva nume mari, au scris pe diferite subiecte aflate la intersecția între istorie, etnografie și ecologie¹⁴. Singura carte care se apropie de ceea ce înseamnă astăzi istoria mediului este *Cavalerii apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României (până la 1800)* scrisă de Paul Cernovodeanu și Paul Binder. Cartea, publicată în 1993, ar fi putut constitui fundamentul pe care să se construiască o istorie a mediului din perspectivă autohtonă. Din păcate, a apărut când România trecea printr-o perioadă istorică tulbură, de adânci transformări și mișcări socio-economice și politice și nu a lăsat urmele pe care ar fi putut să le lase¹⁵. Mai nou, o generație relativ tânără este tot mai interesată de acest subiect. Mulți însă vin dinspre sociologie sau antropologie și nu dinspre istorie.

Speranța mea este că și prin intermediul traducerilor ce vor apărea în această colecție să apară o generație de istorici și antropologi care să poată analiza și comenta ceva mai competent ce se întâmplă cu lumea în care trăim, ce se poate face pentru a stopa drumul spre abis și mai ales să contribuie prin scrierile lor la îmbunătățirea relațiilor omului cu natura.

***

---

¹⁴ Ștefan Dorondel, *Environmental History in Romania: The Travail of a Scientific Field*, în *Environment and History* 25, 2, 2019, pp. 313–318. Vezi și blogul revistei *Environment and History* acolo unde am publicat o variantă mai extinsă a acestui studiu: <https://whitehorsepress.blog/2019/07/23/environmental-history-in-romania-the-travail-of-a-scientific-field-part-i/>

¹⁵ *Ibidem*, p. 315.

Cartea lui Alan Mikhail pare la prima vedere adresată unui public specializat. Deși se ocupă de istoria Egiptului aflat sub stăpânire otomană, mai ales de această istorie în secolul al XVIII-lea, cartea este de mare interes și pentru geografi, antropologi și sociologi. Așa cum arată autorul în chiar primele rânduri ale cărții, cititorul nu va citi despre obișnuitele clișee ale autorilor care au analizat Egiptul. Este vorba despre Nil, despre apă și despre rolul ei în agricultura Egiptului ca și de rolul de furnizor de alimente pentru întreg Imperiul Otoman, însă calea pe care o ia Mikhail este una aparte. Cartea vorbește în egală măsură despre infrastructura necesară aducerii apei pe câmpuri agricole ce altfel ar rămâne sterpe și despre rolul țăranilor egipteni în menținerea acestei infrastructuri – experții locali care cunoșteau mai bine ca oricine altcineva ecologia zonei, nevoile agricole ca și modalitățile de funcționare ale acestei infrastructuri. Aflăm despre o birocrație otomană care surprinde prin acuratețea și minuțiozitatea cu care cartează structura canalelor de irigații existente și starea lor la preluarea Egiptului de către Imperiul Otoman. Cartea vorbește și despre rolul animalelor în economia egipteană, despre lemn ca despre o resursă rară în Egipt și totuși atât de necesară și care era transportată tocmai din Anatolia, și despre apa potabilă, vitală dar atât de problematică într-o țară deșertică. În fine, un capitol întreg este dedicat flagelului ciumei și modul în care ea făcea parte, până la venirea francezilor, din viața cotidiană a țăranului egiptean. Tehnicile moderne de combatere a flagelului prin scoaterea din societate a bolnavului și păstrarea lui în carantină schimbă statutul bolii și al bolnavului, schimbă societatea rurală, dar și pe cea urbană, schimbă până la urmă înțelesul vieții și al morții așa cum era perceput tradițional în societatea locală.

Oricine este interesat de rolul social, economic și politic al infrastructurii, de tehnicile de guvernare birocratice prin folosirea numerelor, a hărților, a listelor, de istoria științei medicale și ingineresti va găsi în această carte o analiză minuțioasă și riguroasă. Cartea însă poate fi citită de oricine este interesat de relația omului cu natura, așa cum s-a construit în secolul al XVIII-lea în Egipt.

Jena, octombrie 2019

Ștefan Dorondel